

Грынкевіч А.І., Носік А.А.

*Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт
Беларусь, Мінск*

**МОЎНЫЯ МЕХАНІЗМЫ ІНТЭРПРЭТАЦЫІ ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ
ТРАГЕДЫІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ВЕРБАЛЬНЫХ АСАЦЫЯЦЫІ)**

У дадзеным артыкуле прыведзена інфармацыя аб асацыятыўна-вербальным эксперыменце. Гэты эксперымент быў праведзены ў канкрэтнай сацыяльнай групе (студэнты медыцынскага ўніверсітэта) пасля прагляду кароткаметражнага фільма «Дзверы», у якім узгадваецца катастрофа на Чарнобыльскай АЭС. Мэта эксперыменту – прааналізаваць, як трагедыя канца ХХ стагоддзя ўспрымаецца сучаснікамі, выявіць характар асацыяцыі ў кагнітыўнай свядомасці носьбітаў мовы (прадстаўнікоў маладога пакалення беларусаў).

Ключавыя словы: Чарнобыльская катастрофа, фільм «Дзверы», эксперымент, тыповыя асацыяцыі, асацыятыўныя сувязі.

Grinkevich A.I., Nosik A.A.

*Belarusian State Medical University
Belarus, Minsk*

**THE LINGUISTIC MECHANISMS (TOOLS) OF THE CHERNOBYL
TRAGEDY INTERPRETATION (BASED ON THE VERBAL ASSOCIATION
PECULIARITIES)**

This article provides information about the associative-verbal experiment. This experiment was conducted in a specific social group (medical university students) after watching the short film «The Door» which mentions the tragedy on the Chernobyl NPP. The purpose of the experiment is to analyze how the tragedy of the end of the twentieth century is perceived by contemporaries, to reveal the nature of associations in the cognitive consciousness of native speakers (representatives of the young generation of Belarusians).

Keywords: Chernobyl disaster, the film «The Door», experiment, typical associations, associative links.

Адметнай асаблівасцю жыцця сучаснага грамадства становіцца ўзаемасувязь тэхнагенных, прыродных і сацыяльных катастроф, што абумоўлівае катастрофізацыю грамадскай свядомасці наогул.

Паняцце катастрофы становіцца адной з катэгорый, на падставе якой асэнсоўваюцца змены ў сацыюме, вымалёўваюцца магчымыя вобразы будучага грамадства.

Існуюць некаторыя агульны тэндэнцыі, якія тычацца адносінаў да катастроф, уласцівыя грамадскай свядомасці той ці іншай нацыянальна-культурнай супольнасці; прычым гэтыя адносіны праламляюцца праз асаблівасці псіхалогіі канкрэтнай сацыяльнай групы (у дадзеным выпадку гэта студэнты медыцынскага ўніверсітэта

ў колькасці 28 чалавек). Пры гэтым трэба браць пад увагу акалічнасць, што ў нацыянальна-культурнай традыцыі існуюць пэўныя тэндэнцыі ў адносінах да катастроф.

Да феномену катастрофы адносіны неадназначныя. З аднаго боку, катастрофы здараюцца рэгулярна, аднак людзі ў стане іх пераадолець. З другога боку, катастрафічныя з'явы – гэта пакаранне за гордасць людзей, якія паверылі ў свае звышздольнасці.

Побач з прыроднымі катаклізмамі ў жыццё чалавецтва ўваходзяць тэхнагенныя катастрофы, наступствы якіх становяцца ўсё больш значнымі. Таму натуральна паўстае пытанне: як жа процістаяць гэтаму працэсу?

Спакон вякоў чалавек жыў у цесным адзінстве з прыродай, быў натуральнай часткай яе, і прырода яму дапамагала выжываць. Цяпер жа ўсё часцей прырода быццам нагадвае чалавеку пра тое, што ён парушае сваімі паводзінамі яе адвечныя законы. Любая дзейнасць чалавека, нават тая, якая ажыццяўляецца дзеля карысці, можа мець адваротны бок. Па гэтай прычыне асноўнай мэтай жыцця чалавека бачыцца імкненне не нанесці шкоды таму, што ўжо створана, а таксама імкнуцца да балансу ў адносінах з прыродай.

Так, аварыя на Чарнобыльскай АЭС прынесла шмат пакут беларускаму народу і пакінула безліч выпрабаванняў, якія яшчэ доўга накіравана пераадольваць. Як сёння трагедыя канца XX стагоддзя ўспрымаецца сучаснікамі? Далёка не кожны задумваецца цяпер над гэтым, але калі мы чытаем творы па ўзгаданай тэме, глядзім фільмы або тэатральныя паставы, воляй-няволяй прыходзіць глыбокае асэнсаванне магутнага ўдару па нашым лёсе.

Прагляд фільма «Дзверы»/«TheDoor», знятага ірландскім рэжысерам Хуанітай Уілсан па кнізе С. Алексіевіч «Чарнобыльская малітва» (аповесць «Маналогі пра жыццё, напісаныя на дзвярах. Успаміны Мікалая Фаміча Калугіна»), дазволіў стварыць пэўнае ўяўленне аб тым, што адчуваюць сучасныя студэнты, калі ім дэманструецца толькі невялічкі фрагмент гэтага жудаснага здарэння.

Асацыяцыя – гэта сувязь паміж асобнымі ўяўленнямі, пры яой адно ўяўленне выклікае іншае [2, с. 30]. Безумоўна, гэта суб'ектыўны вопыт, аднак айчынная псіхалінгвістыка актыўна займаецца даследаваннем вербальных асацыяцый. Чаму так адбываецца?

У нашай свядомасці словы не існуюць асобна адно ад аднаго – утвараюць устойлівыя сувязі, асацыятыўныя блокі. Вывучэнне асацыятыўных сувязей дапамагае зразумець, якая структура гэтых камунікатыўных аб'ектаў і, у рэшце рэшт, – структура вербальнай памяці чалавека.

На падставе ўстойлівых сувязей, якія ўтвараюць тыповыя асацыяцыі, можна меркаваць наконт зместу і функцыянавання лексікона калектыўнай моўнай асобы, або ўявіць вобраз свету, захаваны ў моўнай свядомасці носьбітаў мовы.

Пасля прагляду фільма інфармантам было прапанавана запісаць словы-асацыяты да наступных слоў-стымуляў: дом, дзверы, сям'я, хвароба, жыццё, смерць, любоў, выбух, трагедыя, Чарнобыль. Час рэакцыі чалавека – важны паказчык чысціні эксперымента і яго ўзнаўляльнасці: чым меншы латэнтны перыяд (час паміж

стымулам і рэакцыяй), тым больш тыповая асацыяцыя. А гэта мае вялікае значэнне пры складанні моўнамысліцельнага партрэта носьбіта мовы.

Вынікі эксперыменту прадстаўлены ў табліцы. Асацыятыўна-вербальная сувязь, атрыманая ў выніку эксперыменту, дэманструе пэўныя фрагменты карціны свету сярэднястаўтычнага носьбіта мовы. На фарміраванне гэтай карціны аказваюць уплыў веды, звязаныя з актуальнай сацыяпалітычнай сітуацыяй, гісторыяй краіны, эканомікай, культурай, мастацтвам, навукай.

Табліца 1

Вербальныя асацыяцыі

Слова-стымул	Дом	Дзверы	Сям'я	Хвароба	Жыццё
Слова-рэакцыя / Колькасць ужыванняў	<ul style="list-style-type: none"> • абароненасць/2 • бацькі/2 • душа • кот • крэпасць • маці • прытулак • радасць • родныя/ 9 • святло • сям'я/6 • там, дзе спакойна • утульнасць/7 • цеплыня/ 7 • цішыня • адсутнасць • боль • вызваленне • гора/5 • канец яшчэ 1 гісторыі/ 4 • каханне • кропка • могілкі/2 • надзея, што там лепей • незваротнасць • пустата • самы моцны страх/2 • слёзы • смутак • страта/2 • сэнс • трагедыя • туман • цемра 	<ul style="list-style-type: none"> • абарона /3 • адпужваюць • адчыніць • выйсце • вымярэнне • выхад/6 • дом/2 • зачыняюцца/2 • кроў • масіў • перашкода • продкі • традыцыя • уваход/7 • цяжкае дасягненне • шлях/2 • боль • гармонія • давер • ёсць • жыццё • лепшае, што ў нас ёсць • мама • матылькі • мір • мурашкі па скуры • пачуцці • пяшчота • радасныя ўспаміны • радасць/3 • разуменне • сям'я • цяпло/2 • шчасце/2 • эмоцыі 	<ul style="list-style-type: none"> • адзінае цэлае • апора • бацькі • блізкія/3 • дапамога • жывы арганізм • жыццё • камфорт • клопат • кроўныя сувязі • любоў/10 • падтрымка/3 • разуменне • родныя/2 • самае важнае/2 • святы • смех • сястра • узаемаразуменне • агонь/2 • адчай/2 • апакаліпсіс • АЭС • боль • бомба • вогненныя аблогі • гучна • жах /страх/2 • забудленае жыццё • зброя • катастрофа • мара • перамены • планы • радыяцыя • трагедыя 	<ul style="list-style-type: none"> • адчай • бальніца/2 • бяглае святло • боль/2 • вылесванне • выпрабаванне/3 • гарачка • гора/2 • калі хварэе адзін хварэюць усё • мучэнне / • пакуты/2 • надзея/2 • невыносная • падзенне • прыгнечанасць • слёзы • смерць • сон • страх • траўма (душ.) • тэмпература/2 • урач • чаму? • час • адчай • боль/2 • драма/2 • падзенне духам • пакуты/2 • памяць • плач дзіцяці, істэрыка • пошук выйсця • разгубленасць • слёзы • смерць • страты • страх/жах • у кожнага свая • цёмная пляма на сэрцы • чорны колер 	<ul style="list-style-type: none"> • асаблівае • берагчы • вясна • дар / падарунак • жаданне ісці далей • імкненне • мэта • нам не належыць • паспець усё • паток • працягваецца • прыражосць • радасць/3 • свабода • святло • сонца • сэнс • цаніць • шлях • шчасце/2 • аварыя • асацыяцыя/уласнае імя • бяда • дамы, дзе болей не запальваюць святло • жах • зона адчужэння • катастрофа/2 • красавік • малітва • недамоўкі • пакуты • памылка • пераезд • радыяцыя • разбітыя лёсы/2 • слёзы • смерць /6 • спустошанасць • страты • страх /2 • трагедыя/5 • цемра

Абагульняючы адказы інфармантаў, можна стварыць карціну найбольш тыповых сэнсавых адносін, вызначыць прастору асацыятыўных сувязей.

Сэнсавая блізкасць: *хвароба: траўма, тэмпература, смерць, бальніца, гарачка; сям'я: родныя, блізкія.*

Сэнсавая процілегласць: *смерць: любоў, вызваленне, сэнс, надзея, што там лепш; любоў: боль; выбух: мара, планы, перамены.*

Адносіны, заснаваныя на гіпаніміі: *сям'я: бацькі, сястра.*

Адносіны, заснаваныя на ацэнцы: *дом: цеплыня, радасць; сям'я: святы, смех, самае важнае, клопат, падтрымка; хвароба: выпрабаванне, адчай, гора, слёзы, надзея, чаму?*

Адносіны, заснаваныя на лагічнай сумежнасці (сінтагматычнага характару): *жыццё: асаблівае, працягваецца; хвароба: невыносная; дзверы: зачыняюцца, адпужваюць; любоў: прыгожая, ёсць; трагедыя: у кожнага свая.*

Нельга з упўненасцю сцвярджаць, але ёсць меркаванне, што некаторыя рэакцыі абумоўлены ўмовамі жыцця, адносінамі ў сям'і, міжасобаснымі зносінамі ў калектыве, (дом: *цеплыня, ўтульнасць, абароненасць, святло; жыццё: шчасце, вясна, сонца, сэнс і жыццё: складанасці, нам не належыць; любоў: мама, ёсць, давер, радасныя ўспаміны, гармонія і любоў: боль*).

Адказы-асацыяты змяшчаюць эмацыйную і ментальную ацэнку сітуацыі, заключаную ў трапных моўных выразях: *вогненныя аблогі (выбух); лепшае, што ў нас ёсць (любоў); цёмная пляма на сэрцы (трагедыя); дамы, дзе болей не запальваюць святло (Чарнобыль); калі хварэе адзін, хварэюць усе (хвароба); там, дзе спайна (дом).*

Асабліваю цікавасць выклікае стымул *дзверы*. Сучаснае успрыманне дадзенага прадмета некалькі аддалена ад таго, якім яно прадстаўлена ў традыцыйнай культуры беларусаў і адпаведна перанесена на экран. Бачыцца верагодным, што наяўнасць у ліку асацыятаў слоў *традыцыя, продкі, кроў* вызначылася менавіта уплывам гэтай трактоўкі дзвярэй ва ўзгаданым фільме. Дзверы маюць сакральнае значэнне як элемент пахавальнага абраду. «Пахавальны абрад меў у сваім развіцці тры ключавыя моманты, якія шмат у чым вызначылі псіхалагізм усяго дзеяння: момант смерці чалавека, момант вынасу нябожчыка з хаты і момант апускання труны ў магілу» [1, с. 255]. Па старой традыцыі Мікалай Фаміч Калугін вяртаецца па дзверы ў пакінуты горад, каб выкрасці іх з уласнага дома і пахаваць дачку таксама, як калісьці хавалі яго бацьку.

Дзверы – гэта шматзначны сімвал жыцця і смерці, пераходу да новага жыцця. Асацыяцыі да іх могуць быць і станоўчымі (*абарона, выйсце, уваход*), і адмоўнымі (*перашкода, цяжкае дасягненне, адпужваюць*). Гэта магчымасці, якімі мы карыстаемся або не карыстаемся: калі адны дзверы зачыняюцца, іншыя адчыняюцца.

Такім чынам, праведзены невялікі эксперымент паказаў, што яшчэ не адно пакаленне беларусаў будзе помніць пра гэтую трагедыю і атысамліваць Чарнобыль з чорным колерам, стратамі, смерцю, недамоўкамі, пакутамі і дамамі, дзе болей не запальваюць святло.

Литература:

1. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – 2-е выд., стэр. – Мн.: Ураджай, 2001. – 352 с.
2. Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Репозиторий БГМУ